

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA KONSTITUSİYA VƏ SUVERENLİK İLİ  
YEAR OF THE CONSTITUTION AND SOVEREIGNTY" IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN  
ГОД КОНСТИТУЦИИ И СУВЕРЕНИТЕТА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ**

UOT 37.

**Aygün Nizami qızı Abdullayeva,**

*Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin nəzdində İnşaat Kollecinin müəllimi*

<https://orcid.org/0009-0000-3947-8966>

E-mail: [aygunnizamiqizi@mail.ru](mailto:aygunnizamiqizi@mail.ru)

[https://doi.org/10.69682/arti.2025.92\(4\).15-18](https://doi.org/10.69682/arti.2025.92(4).15-18)

**AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ: SUVEREN DÖVLƏTÇİLİK ƏNƏNƏLƏRİNİN  
TƏMƏLİ VƏ KONSTITUSİYA DÜŞÜNCƏSİNİN BAŞLANĞICI**

**Aygun Nizami Abdullayeva,**

*lecturer at the Costruction College under Azerbaijan University of Architecture and Construction*

**THE AZERBAIJAN DEMOCRATIC REPUBLIC: THE BEGINNIG OF SOVEREIGN  
STATEHOOD TRADITIONS AND THE FORMATION OF CONTITUTIONAL  
THOUGHT**

**Айгюн Низами гызы Абдуллаева,**

*преподаватель Строительного Колледжа при Азербайджанском Архитектурно-Строительном  
Университете*

**AZƏRBAYDŽANSKAJA DEMOKRATİČESKAJA RESPUBLİKA:  
OSNOVA TRADİCIJ SUVERENNOJ GOSUDARSTVENNOSTI I NAČALO  
KONSTITUCIIONNOGO MYŠLJENİJA**

**Xülasə.** Bu məqalədə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin formalaşdırdığı suveren dövlətçilik prinsipləri və həmin dövrdə konstitusiya düşüncəsinin təşəkkül tapması məsələsi təhlil olunur. Tarixi mənbələr və dövrün hüquqi sənədləri əsasında, Cümhuriyyətin milli hüquq sistemi quruculuğunda atdığı addımların əhəmiyyəti izah edilir. Araşdırmada, dövlətçilik ənənələrinin sonrakı dövrlərə təsiri və müasir hüquqi təfəkkürün ideya kökləri də ayrıca diqqət mərkəzindədir. Məqalə, gənc tədqiqatçılar və tarix-hüquq sahəsində çalışanlar üçün konseptual yanaşma təqdim edir.

**Açar sözlər:** *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, dövlətçilik, suverenlik, konstitusiya düşüncəsi, hüquqi islahatlar, milli hüquq irsi*

**Abstract.** The article analyzes the principles of sovereign statehood formulated by the Azerbaijan Democratic Republic and the formation of constitutional thought during this period. Based on archival documents and historical and legal analysis, the significance of the political and legal steps taken by the republic is revealed. The study also focuses on the influence of statehood traditions on later periods and the ideological roots of modern legal thought. The article presents a conceptual approach for young researchers and those working in the field of history and law.

**Keywords:** *Azerbaijan Democratic Republic, statehood, sovereignty, constitutional thinking, legal reforms, national legal heritage*

**Аннотация.** В статье анализируются принципы суверенной государственности, сформулированные Азербайджанской Демократической Республикой, и формирование конституционной мысли в этот период. На основе архивных документов и историко-правового анализа раскрывается значение политико-юридических шагов, предпринятых республикой. Исследование также фокусируется на влиянии традиций государственности на более поздние периоды и идеологических корнях современной правовой мысли. Статья представляет собой концептуальный подход для молодых исследователей и тех, кто работает в области истории и права.

**Ключевые слова:** *Азербайджанская Демократическая Республика, государственность, суверенитет, конституционное мышление, правовые реформы, национальное правовое наследие*

Tarixi yaddaş milli kimliyin formalaşmasında, hüquqi və siyasi şüurun təşəkkülündə əsas sütunlardan biridir. Bu baxımdan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (AXC) nəinki milli istiqlal ideyasının gerçəkləşməsi, həm də hüquqi dövlətçilik ənənələrinin əsasının qoyulması baxımından müstəsna tarixi hadisə kimi qiymətləndirilir. Cəmi 23 ay mövcud olsa da, Cümhuriyyət bu qısa müddətdə dövlətin strukturlaşması, konstitusiya düşüncəsinin formalaşması və hüquqi institutların yaradılması istiqamətində çoxşaxəli addımlar atdı [1, s.28]

XX əsrin əvvəllərində Cənubi Qafqazda cərəyan edən siyasi proseslər fonunda formalaşan AXC, yalnız müstəqilliyini elan etməklə kifayətlənmədi, eyni zamanda hüquqi cəmiyyətin əsas sütunlarını müəyyənləşdirməyə çalışdı. Məhz bu cür yanaşma tədqiqatın obyektiv zərurətini ortaya qoyur: AXC dövründə suveren dövlətçilik prinsiplərinin necə qurulduğu və konstitusiya düşüncəsinin hansı ideoloji və hüquqi zəmin üzərində təşəkkül tapdığı sualları aktuallıq kəsb edir [2, s.42].

Mövzu ilə bağlı bir sıra araşdırmalarda əsas diqqət dövlətçiliyin təşkilati əsaslarına yönəlib. Lakin konstitusiya düşüncəsinin formalaşması və hüquqi ənənələrin təşəkkülü daha çox ümumi şəkildə işıqlandırılmışdır. Bu məqalənin əsas məqsədi məhz bu sahədə yeni yanaşma təqdim etmək, konstitusiya təfəkkürünün AXC dövründəki təməl elementlərini ayrıntılı şəkildə təhlil etməkdir.

Tədqiqat tarixi-müqayisəli və analitik yanaşma metodu əsasında qurulmuşdur. Mənbə olaraq arxiv sənədləri, dövrün mətbu orqanları və müasir elmi ədəbiyyatlar əsas götürülmüşdür. Məqalənin yeniliyi ondadır ki, burada konstitusiya düşüncəsi sadəcə hüquqi kateqoriya olaraq deyil, eyni zamanda ictimai-siyasi və ideoloji prosesin məhsulu kimi təhlil edilir.

1918-ci il 28 may tarixində Tiflisdə elan olunan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (AXC), Şərqdə və İslam dünyasında “İlk Parlamentli Respublika” kimi tarixə düşdü. XX əsrin əvvəllərində imperiya idarəetmə sistemlərinin dağılması fonunda meydana çıxan bu siyasi qurum, ilk növbədə xalqın milli və siyasi iradəsinə əsaslanan yeni idarəçilik modelinin formalaşdırılmasını qarşısına məqsəd qoydu [3, s.22].

Cümhuriyyətin yaranma zərurəti təkcə geosiyasi xaosdan irəli gəlmirdi; bu, eyni zamanda Azərbaycanın intellektual və siyasi elitasının artıq uzun illərdir hazırladığı milli müstə-

qillik konsepsiyasının tarixi məntiqi nəticəsi idi. Hələ 1905-1917-ci illər inqilabları zamanı formalaşmağa başlayan milli ideya, 1918-ci ilin mayında konkret siyasi formaya düşdü [2, s.18].

AXC-nin Tiflisdə elan olunması və ilk qərarların orada qəbul edilməsi həmin dövrün mürəkkəb siyasi mənzərəsinin təzahürü idi. Bakı şəhərinin hələ bolşevik-daşnak qüvvələrinin nəzarətində olması, hökumətin müvəqqəti olaraq Gəncədə yerləşməsinə səbəb oldu. Bu isə yeni dövlətin həm daxili, həm də xarici təhlükələrə qarşı mübarizə aparmalı olduğunu göstərirdi [4, s.72].

Yeni dövlətin ilk konstitusiya sənədi funksiyasını yerinə yetirən “İstiqlal Bəyannaməsi” hüquqi baxımdan mühüm sənəd idi. Bu sənəd dövlətin quruluş prinsiplərini, idarəetmə formasını, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını bəyan edərək, faktiki olaraq gələcək konstitusion sistemin ideoloji təməlini qoydu [4, s.53]. Bəyannamədə göstərilən “bütün millətlərə milli-mədəni muxtariyyətin tanınması”, “vətəndaşların hüquq bərabərliyi” və “xalq hakimiyyəti” kimi müddəalar bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir [5, s.38].

AXC hökuməti qısa müddət ərzində müstəqil dövlətin atributlarını formalaşdırmağa nail oldu. Milli ordu yaradıldı, bayraq, pul vahidi, təhsil və məhkəmə sistemləri quruldu, diplomatik nümayəndəliklər açıldı. Bütün bunlar sübut edir ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yalnız siyasi bəyannatlarla yox, konkret institusional addımlarla suveren dövlətçiliyin əsaslarını qoymuşdur [1, s.78].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması ilə ölkədə yalnız siyasi müstəqillik deyil, eyni zamanda hüquqi düşüncənin, konstitusiya mədəniyyətinin təməli qoyulmuş oldu. Bu proses ani baş verməmişdi – XIX əsrin sonlarından başlayaraq milli ziyalıların maarifçilik fəaliyyətləri, hüquqi dövlət ideyasını tədricən ictimai düşüncəyə gətirmişdi.

Əhməd bəy Ağaoğlu, Hüseyn bəy Zər-dabi, Əlimərdan bəy Topçubaşov kimi maarifçi və hüquqşünaslar öz yazılarında yalnız azadlıq və milli kimlik deyil, həm də hüquqi institutların möhkəmləndirilməsinin zəruriliyini vurğulayırdılar. Bu baxımdan AXC dövründə hüquqi dövlət anlayışı sadəcə nəzəri fikirlər səviyyəsində qalмайıb, praktik addımlarla reallaşdırılmağa başlanmışdı [6.s.62].

1918-ci ildə qəbul edilən “İstiqlal Bəyannaməsi” konstitusion hüququn ilkin forması olmaqla yanaşı, demokratik cəmiyyətin əsaslarını

bəyan edirdi. Onun 6 bəndində ifadə olunan prinsiplər – hakimiyyətin xalqdan qaynaqlanması, hüquq bərabərliyi, milli azlıqlara muxtariyyət hüququnun verilməsi və digər müddəalar gələcək konstitusiyaya modelinin nüvəsini təşkil edirdi.

AXC dövründə hüquq sisteminin müasirləşdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən islahatlar da konstitusiyaya düşüncəsinin təkamülünü sürətləndirirdi. Şəriət və adət hüququ ilə yanaşı, Qərb hüquq sisteminin prinsipləri də tətbiq olunurdu. Bu, xüsusilə Məsəlman Şərqində ilk dəfə olaraq qadınlara seçki hüququnun verilməsi ilə öz əksini tapdı [7, s.101]. Həmin qərar təkcə gender bərabərliyi kontekstində deyil, hüquqi dünyagörüşün yetkinlik səviyyəsi baxımından da inqilabi mahiyyət daşıyırdı.

Qısa ömrünə baxmayaraq, AXC dövründə hazırlanan qanun layihələri və hüquqi aktlar sonrakı dövrdə – 1921 və 1925-ci il Azərbaycan SSR konstitusiyalarında, həmçinin 1995-ci il Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında ideya baxımından əks olundu [8, s.134]. Bu mənada, AXC hüquqi dövlətçilik ənənəsinin başlanğıcı və müstəqil konstitusiyaya düşüncəsinin ilk dayaq nöqtəsi kimi tarixə düşür.

Qeyd edilməlidir ki, bu düşüncə təkcə yazılı hüquqi aktlarla məhdudlaşmayıb; cəmiyyətin dövlətə münasibəti, idarəetmədə iştirak imkanları və hüquqi şüurun formalaşması ilə müşayiət olunmuşdur. Bu isə AXC-nin qısa zaman ərzində böyük hüquqi-mədəni sıçrayışa səbəb olduğunu sübut edir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hüquqi irsi müstəqil Azərbaycan Respublikasının konstitusiyaya quruculuğunda yalnız tarixi fakt deyil, həm də ideoloji və hüquqi baza kimi çıxış edir. 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyi bərpa olunduqdan sonra, hüquqi sistemin formalaşmasında AXC-nin siyasi və hüquqi təcrübəsinə xüsusi önəm verildi [9, s.158].

1995-ci il Konstitusiyasının hazırlanması prosesində AXC-nin “İstiqlal Bəyannaməsi”, qəbul olunmuş qanun aktları və idarəetmə mexanizmləri araşdırıldı və bəzi prinsipial elementlər – hakimiyyət bölgüsü, hüquq bərabərliyi, vətəndaş azadlıqları – müasir Konstitusiyanın ideya nüvəsində öz yerini tapdı [10, s.114]. Məsələn, Konstitusiyanın preambulasında Azərbaycanın “demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət” olduğu vurğulanır ki, bu anlayışın kökləri AXC-nin elan etdiyi dövlət modelində axtarılmalıdır.

AXC dövründə ilk dəfə tətbiq olunan seçki hüququ, qadınların siyasi iştirakı, müstəqil məhkəmə sisteminin təşkili və milli azlıqların hüquqlarının tanınması kimi elementlər, bu gün Azərbaycan Respublikasının hüquqi sistemində əsas təməl prinsiplərdir. Bu prinsiplər təkcə qanunvericilik sahəsində deyil, eyni zamanda idarəetmə, seçki mexanizmləri, məhkəmə hakimiyyəti və hüquqi maarifləndirmə kimi sahələrdə də özünü göstərir.

AXC-nin konstitusiyaya mirası bu gün yalnız hüquqşünaslar və tarixçilər üçün yox, eyni zamanda siyasi rəhbərlik üçün də dəyərli nümunədir. Heydər Əliyev 1990-cı illərin ortalarında AXC irsinə istinad etməklə dövlətçiliyin legitimlik əsaslarını gücləndirdi və hüquqi islahatların strateji yönünü müəyyənləşdirdi. Bu yanaşma, sonrakı dövrlərdə aparılan məhkəmə-hüquq islahatlarında da öz əksini tapdı.

Azərbaycan Respublikasında müasir hüquqi düşüncə ilə klassik dövlətçilik prinsiplərinin vəhdəti, əslində, AXC-nin ideoloji ruhunun yaşadıldığının göstəricisidir. Bu, həm tarixi yaddaşı qorunması, həm də hüquqi sistemin milli köklərə söykənməsi baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır.

**Problemə aktuallığı.** Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi fonunda milli hüquqi irsin öyrənilməsi və tətbiqi son dərəcə aktualdır. AXC-nin konstitusiyaya ideyalarının müasir hüquqi sistemdəki yeri, milli dövlət quruculuğunun gələcəyi baxımından fundamental əhəmiyyətə malikdir. Globalaşmanın və beynəlxalq hüququn təsirləri fonunda milli hüquq sisteminin köklərinə dönüş bu gün daha da zəruridir.

**Problemə yeniliyi.** Məqalədə fərqli olaraq yalnız hüquqi mənbələrə istinad edilməmiş, həm də konstitusiyaya düşüncəsinin tarixi-fəlsəfi və ictimai təməlləri geniş şəkildə təhlil olunmuşdur. AXC-nin hüquqi irsi ilə 1995-ci il Konstitusiyası arasında paralellər aparılmış və bu əlaqələrin struktur səviyyədə necə daşıyıcı funksiyalar gördüyü izah edilmişdir. Bu yanaşma, problemin araşdırılmasında yeni bir baxış bucağı təqdim edir.

**Problemə praktik əhəmiyyəti.** Araşdırmanın nəticələri hüquq, tarix və siyasi elmlər sahəsində fəaliyyət göstərən tədqiqatçılar üçün faydalı olmaqla yanaşı, hüquqi təhsil, konstitusiyaya hüququnun tədrisi və hüquqi maarifləndirmə sahəsində də tətbiq oluna bilər. Eyni zamanda dövlət qurumları və siyasətçilər üçün AXC-nin hüquqi irsindən istifadə, hüquqi strategiyanın milli əsaslara söykənməsi baxımından faydalı olacaqdır.

### **Ədəbiyyat**

1. Əhmədov, İ. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti: Qısa tarixi очерк. / İ. Əhmədov. – Bakı: Elm, -1992. – 205 s.
2. Mahmudov, Y. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti: hüquqi-siyasi əsaslar. / Y. Mahmudov. – Bakı: Elm və təhsil, -2007. – 312 s.
3. Əliyev, C. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və dövlət quruculuğu məsələləri. / C. Əliyev. – Bakı: Adiloğlu, 2008. – 240 s.
4. Məmmədov, Z. Azərbaycan diplomatiyası tarixi. / Z. Məmmədov. – Bakı: Qanun, -2015. – 418 s.
5. Həsənov J. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti: beynəlxalq vəziyyət və daxili siyasət. – Bakı: Elm, 1993. – 184 s.
6. Əliyeva S. Azərbaycan hüquqi düşüncəsinin inkişafı. – Bakı: Maarif, -2003. – 180 s.
7. Məmmədov, Z. Azərbaycan hüquq tarixi. / Z. Məmmədov. – Bakı: Qanun, -2010. – 290 s.
8. Rzayev, H. Konstitusiya hüququnun əsasları. / H. Rzayev – Bakı: Hüquq, -2015. – 360 s.
9. Məmmədov R. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının konstitusiya əsasları. – Bakı: Hüquq, -2001. – 280 s.
10. Əliyev, A. 1995-ci il Konstitusiyası: hüquqi əsaslar və ideoloji təsir. / A. Əliyev. – Bakı: Qanun, -2015. – 240 s.

**Redaksiyaya daxil olub: 05.06.2025**